

לשיטת חקר הפיוטים הקדמונים לשם ידיעות היסטוריות בארץ ישראל

מאת ש. קליין

עוד לא עלה ביד החקירה לקבוע בדיוק את ימי הפייטנים הראשונים בארץ ישראל: ר' ינאי, ר' יוסי בן יוסי, ר' אלעזר בן קליר ועוד כמה מחבריהם. בדרך כלל אפשר רק לומר, שהם חייו בימי שלטון מלכות רומא המאוחרת, הביזנטיים. השאלה: האם אפשר בכל זאת להוציא מפיוטיהם דבר מה להכרת מצב הארץ בכלל והישוב היהודי בפרט, או האם אפשר אולי לקבוע את זמנם עפ"י רמזי פיוטיהם ובעזרת הודעות חיצוניות אחרות—לא רק שנשאלה בימים האחרונים, אלא אף השתדלו אחדים מחוקרי תולדות עמנו ותולדות הפיוט להשיב עליה תשובה חיובית⁽¹⁾. ואף מי שאינו מודה בזה, שיש לקבוע את זמן הפייטן על פי רמזים, אף הוא אינו מסופק כלל בדבר, שפיוטיו מרמזים על עובדות ומעשים ידועים בימי הפייטן. כך מוצא מ. זולאי, שמחרוזים אחדים של ינאי "משמע שבימיו רבו גרים בישראל" ולפי דעתו אף מעידים דבריו "על מקרים חוזרים ונשנים בזמנו", ולא זו בלבד, אלא "נמצאנו למדים, שאותם הגרים מצאצאי הם, ויתכן שכונתו למצרים"⁽²⁾. — הנני מצטט בזה את שני הקטעים שעליהם מיוסדים דבריו ומתחיל אני בקטע השני שלו:

קדוש משם העמיד עוטה ציצית בשם ומעשה
קדוש מיפת העמיד ממליצי דת בלשון מובחר
קדוש מקום העמיד משכילים דביק[ים] בברוכים
ממקומו בחר בשם כי דרש אש דת
ממקומו בחר ביפת הוגי נפת צופים
ממקומו [קי]רב מחם גירים וחושבי שמו

(מחזור ינאי, עמ' ט', שורות ס"ט—ע"ה)

האם באמת יש בחרוזים אלה רמז להתגיירות ניכרת בימי הפייטן בא"י

או במצרים?

דבר ידוע הוא ומוכר על ידי כל החוקרים "כי הפיוט תולדת המדרש

(1) יעבץ, תולדות ישראל ט', עמ' 23 ואילך; כנעני, ידיעות ב', עמ' 20 ואילך.

(2) מחקרי ינאי (מתוך "ידיעות המכון לחקר השירה העברית" כרך שני, תרצ"ו), עמ' ס"ח-ט.

לבסוף כותב הוא: "על החוקרים לעין ולמצוא את הזמן המתאים ביותר למאורע זה".

הוא" (3); ואם כן איפוא, לפני הביענו דעה מסוימת על זמן המאורעות המרומזים כביכול בפיוט, יש לחפש טרם כל אחרי היסוד המדרשי שבפיוט הקדמון, שהרי הפיוט בא במקומו ואולי רצה הפייטן לשלב ברמזי פיוטו את דברי האגדה. הקטע שלמעלה לקוח מקרובה לפרשת נח, אשר ממנה נמצאו חלקים שונים לפסוקים שונים בכתב-יד של הגניזה (4) הקטע שלנו מוסב על ברא' ט', י"ח: "ויהיו בני-נח היוצאים מן התבה שם וחם ויפת וחם הוא אבי כנען". הדבר יהיה ברור, אם נצטט בזה גם את ההרזים הקודמים לקטע שלמעלה: (5)

יוצאי ממסגר אשר הוצאתה לרווחה יצואיהם יאמרו קקק (6) — — —
ק מבעלי שם ומעשה / ק מבעלי לשון מובחר / ק מבעלי שר טוב

יש פה רמזים לשלושת בני נח, שכל אחד מהם — הוא וצאצאיו — מקדיש את שמו של הקב"ה: "בעלי שם ומעשה" הם צאצאי שם, בעיקר ישראל, שבשם נמצא גם של אֵל (ישר-אל); "בעלי לשון מובחר" הם בני יפת, שלשונם "מובחר" מכל שאר הלשונות שאפשר לתרגם בהן את התורה; "בעלי שר טוב" הם בני חם, שגם הם מקבלים שר טוב, אם הם מתגיירים (כמו שהעיר לנכון קוֹבֵר על רות ב', י"ב) (7). עצם הפסוק שעליו פייט הפייטן, מכריחו איפוא לדבר על שלושת בני נח; וכמו פה, כן גם בקטע שהבאנו למעלה: גם שם מוכרח הוא לדבר על שלושת הבנים ולתארם בדברים המתאימים לכל אחד ואחד על פי דברי האגדה:

בנוגע לשם: שם התחיל במצווה תחילה... לפיכך זכה שם לטלית (8);
בנוגע ליפת: יהיו דברי תורה נאמרים בלשוןו של יפת בתוך אהלי שם... מיכן לתרגום (9);
בנוגע לחם (שהוא אבי כנען): הרבה בנים היו לו לכנען שראויין ליסמך כטבי עבדו של רבן גמליאל... (10).

(3) עי' למשל דאוידזאן, לתכונת הפיוטים (בקובץ "מדעי היהדות" של כתבי האוניברסיטה העברית כרך א') עע' 190—191.

M. Kober, *Zum Machsor Jannai: Jahrbuch der jüd.-Lit. Gesellschaft*, (4 *Erkf. a. M.*; XX (1929), S. 35 באותו עמוד נמצא הקטע הנ"ל ולפניו ולאחריו יש קרובות אחרות על פסוקים אחרים, השה רשימתן שם, עמ' 26.

Kober, S. 35 — VIII b (5)

ק = קדוש. (6)

(7) עיין תרגומו של המו"ל הנ"ל והערותיו שם, עע' 52—53.

(8) ב"ר נח, פ' ל"ו, ס"ו ר' 339.

(9) שם, ס"ו ח' 342.

(10) יומא פ"ז, ע"א (טבי, שהיה עבד כנעני, מחם, והיה משכיל והשתדל להדבק

הפייטן חוזר על דברים ועל רעיונות אלה גם בחלק השני של הקטע שהבאנו ראשונה: ה' בחר בשלושת בני נח "ומאלה נפצה כל הארץ":

שם דרש אש דת, כלומר דברי תורה, והרי כמה פעמים מדברים באגדה על בית מדרשו של שם ועבר; גם מיפת יצאו "הוגי נפת צופים", כלומר תלמידי חכמים, שעוסקים בתורה, שכפי המסורה היו מבני אומות העולם ונעשו מכובדים בישראל¹¹); ואף מהם קירב ה' גירים וחושבי שמו. כמו שידוע בשמו בנימין גר מצרי, שהיה חברו של ר' יהודה מתלמידי רבי עקיבא¹², ובכלל נאמר על הפסוק "ישבו יושבי בצל" (הושע י"ד, ח'): — אלו הגרים...; "יחיו דגן" — בתלמוד... באגדה... חביב עלי שמותם של גרים וכו'¹³). כל הדברים האלה מראים רק, שהפייטן רָווי הוא דברי האגדה והרעיונות הכלולים בה, והולך לשיטתו, שאינה מונעת אף מבני אומות העולם את ההתקרבות אל ה' ותורתו, — אבל לא יותר; ולפי האמת אין בדבריו אף רמז קל להתגיירותם של בני אומה "ע דווקא בימיו. אלו היינו רוצים ללכת בשיטתו של המו"ל של פיוטי ינאי, היינו מוכרחים למצוא בדברי ר' ינאי רמז גם ליצירת תרגומים יווניים חדשים בימי הפייטן ולקמת בתי מדרשות בין האומות דוברי יוונית באותם הימים. —

אותם הדברים שאמרנו למעלה בדבר היסוד המדרשי שבפיוט, אפשר להסב גם על הקטע האחר, שממנו חשב זולאי ללמוד דבר על התגיירותם של או"ה בימי ינאי. נביא נא את ה"קדושה" ההיא בשלמותה:

קדוש וטהור ותמים / בקדושה ובטהור ובתום / תמיד יענו ויאמרו קדוש
(קדוש קדוש)

קָדֹּם קְדוּשִׁים / קָדֹּם מְטוּהָרִים / קָדֹּם מְתַמִּימִים קְדוּשׁ...
קָדֹּם הַנְּקֻדָּשׁ שְׁמוֹ בַּמְקִדְשִׁי עֲצַמִּם לְשִׁמוֹ
קָדֹּם תְּמִתִּין כְּבוֹדֶךָ בַּמְטְהָרִי גוֹיִם לְשִׁמְךָ
קָדֹּם מְצֹאֵי תְהִי קְרוֹב לְמַתְמִימִים דְּרַכֶּם עַל שִׁמְךָ
קָדֹּם קָדֹּם . . . —

(שם, עמ' קס"א, שורות מ"ה—נ"ב)

בברוכים, כלומר בישראל). בנוגע לסגנון הדברים עי' עוד בר' נ"ט, ט' 637₃: "ארור אתה אליעזר עבד אברהם) ובני (יצחק) ברוך, ואין ארור מידבק בברוך.

(11) עי' מראה מקומות אחדים במאמרי בציון, תרפ"ו, 7—9.

(12) ספרי דברי רנ"ג; מדרש תנאים 147 ובמקבילות (אצל רמא"ש, דף ק"כ, ע"ב, הערה ג'): בנימין עצמו גר מצרי ונשוי אשה גיורת מצרית והוא השיא את בנו אשה בת גיורת מצרית, בכדי שבנו יהיה כשר לבא בקהל, עיי"ש, והרי זו דוגמה יפה לפייטן, שאף מבני חם יוצאים משכילים דבקים בברוכים וה' מקרב" את אלה, שהם "חושבי שמו".

(13) ויקרא רבה א, ב'.

ה"קדושה" הזאת לקוחה מקרובה לפרשת "קדושים" (ויקרא י"ט). יש איפוא לחפש אחרי היסוד המדרשי שלה במדרשה של אותה הפרשה.

א) הפיוט מדגיש בתחילה (שורות 1-2), שה' קדוש וטהור ותמים—כמו שהוא (אף אם לא מקדישים אותו); בכל זאת מקבץ הוא קדושה מקדושים, מטהורים, מתמימים (שורות 3-4), כלומר מישראל, מפני ששמו נתקדש ע"י אלה שמקדישים עצמם לשמו (שורה 5). כל הרעיונות האלה אפשר למצוא בתחלת הספרא לפרשתנו: "כי קדוש אני ה' א' לומר: אם מקדישים אתם עצמכם מעלה אני עליכם כאלו קדשתם אותי, ואם אין אתם מקדשים עצמכם, מעלה אני עליכם כאלו לא קדשתם אותי; או אינו אומר, אלא אם מקדישים אתם אותי הריני מקודש, ואם לאו איני מקודש—ת"ש: כי קדוש אני—בקדושתי אני בין מקדשים אותי ובין אין מקדשים אותי." (ב) בסוף ה"קדושה" מתפלל הפייטן על ישראל, שה' ישכן את כבודו בישראל, שהם מטהרי גוים לשמו, ויהיה קרוב לאלה, שמתמימים דרכם לשמו. גם פה יש למצוא את היסוד המדרשי בספרא. בנוגע לשורה האחרונה, הרי היא מתאימה לדבריו של אבא שאול: "פמליא למלך, ומה עליה להיות—מחקה למלך", כלומר כמו שה' תמים בדרכיו, כך ישראל "מתמימים את דרכם" על שם ה'. בפ' קדושים (פסוק ל"ג—ל"ג) נמצאים הצוויים בדבר גרים, והספרא מכיל במדרשו לאותם הפסוקים מקצת הלכות גרים; אבל הפייטן אינו מכניס לתוך ה"קדושה" הקצרה, אלא מרמו עליהן על ידי המלים "קדוש תמתין כבודך במטהרי גרים לשמך", כלומר שה' ישכן את כבודו בישראל, שהם מטהרי גרים לשמו. הביטוי "מטהרי גרים" לקוח מב"ר ל"ט, י"א (376): "והיה ברכה—והיה בריכה, מה ברכה זו מטרת את הטמאים, אף אברהם מקרב רחוקים"; ועיי"ש גם סי' י"ד, 379: "ואת הנפש אשר עשו—אילו הגרים", ושוב אין פה ענין של התגירות בני או"הע בימי הפייטן, אלא השתדלות, לתת בפיוטו דברים המתאימים לתוכן הפרשה שאותה קוראים בבית הכנסת בו ביום. אילו היינו רוצים ללמוד מרמזי הפייטן בכל אופן, היינו מוכרחים לומר, שמהשורה האחרונה של ה"קדושה" מתברר, כי ישראל שבימיו היו "מתמימים" את דרכם, היו ממש קדושים ותמימים.

*

הנה עוד קטעים אחדים מפיוטיהם של פייטנים אחדים. האחד הוא ר' שמואל, שכבר היה מי שרצה ללמוד גם ממנו דבר מה על תקופתו:

שמע לצור כשמעתה למצרים	יחילו בצור כנעו אלילי מצרים
מכות עשר הכיתה במצרים	קרנות עשר גדע מכיתריים
והסר מלוכה	מגברת ממלכה
אום לך מחכה	הצליחה למלוכה
לילה במצרים חציתה	ובכוריהם הכיתה

המו"ל, ר"י דאווידזאן ז"ל¹⁴) העיר לנכון על הפסוק בישע' כ"ג, ה', אשר עליו מוסבים דברי הפיוט, אבל לא גלה את היסוד המדרשי שבו, והוא בב"ר סי' א', 669₅ (ובמקומות אחרים)¹⁵: "אמר ר' אלעזר, כל צור שכתוב במקרא שלם (= מלא) בצור המדינה הכתוב מדבר, קָסַר ברומי (הכתוב מדבר)¹⁶, והרי שם בישע' כ"ג ה' כתוב "צָר" (חסר), לכן אומר הפייטן, שכמו שהכה ה' את מצרים, כן יכה את רומי¹⁷, היא בעלת "כיתריים", ששני כתרים בראשה: המלכות המערבית והמזרחית. ר"א חזר והשתמש ברעיון זה באגדה, שהובאה בצורות שונות, למשל: "אמר ר"א בן פדת, כשם שהביא על המצריים, כך הוא מביא על מלכות הרשעה, שנאמר כאשר שמע למצריים יחילו לשמע צר", ועוד ביתר ברור: "כל מכות שהביא הקב"ה במצרים הוא עתיד להביא על אדום"¹⁸. ושוב אנו רואים, שאין פה אף זכר למאורע מיוחד מימי הפייטן, אלא שמוש בדברי בעל האגדה, שחי כמה מאות שנים לפניו. —

בדומה לזה קוראים אנו במאמר אחד על "מערכת פיוטים לברכת הגשם של קליר", שבה נזכרות סביבות שונות של הגולה, כל אלה הנזכרות בתנ"ך, "אבל גם אלה שאחרי התנ"ך, כגון אנטוכיה"¹⁹. נדמה לקורא, כאילו היו בידי הקלירי ידיעות מיוחדות גם על הגולה שבאנטוכיה גם על שאר גלויות; עכ"פ לא רמז המו"ל במקום המצאו של שם זה בפיוט (5b₂₇) על מקור מדרשי על אודות הגלות ההיא²⁰. אבל כמובן יש למצוא את המקור לכל הגלויות שהזכיר הפייטן אם בפסוקים²¹ ואם באגדה. בדבר הגלויות שבאגדה יש להזכיר את ירוש' סנהדרין, פ"י סוף ו' (כ"ט, ע"ג) ובמקבילות:

14) גזוי שעכטער ח"ג, ע' 25 III.

15) עי' Bacher, *Agada der paläst. Amoräer* II, S. 87₂.

16) לנכון העיר בְּכָר ש"צָר = צָר, היא רומא, שהיא מצירה לישראל (כלשון המדרש בתנחומא ב. בא, סי' ר').

17) עפ"ז הנכון היה להדפיס גם בפיוט הזה "צָר" (חסר).

18) תנחומא וארא, הוצ' וניציא, כ"ח, ע"ד; שם, בתחלה בא.

19) Elbogen, *Jewish Studies in Memory of G. A. Kohut*, p. 161 (19

20) הוא מראה רק על בר' בראש פרק כ"ג, ששם דורש בעל האגדה את הפסוק "קרא בשמותם עלי אדמות" (תהל' מ"ט י"ב), ובתוך השאר מביא כדוגמה: "אנטוכיה לשם אנטוכיוס". אבל מה ענין זה לגלות אנטוכיה?

21) כבר העיר המו"ל על זכרון גלויות אשור, מצרים, לחלח ותבור, נהר גוזן, בבל, כשדים, ספרד, סינים, עילם, פתרוס, שנער, צפון, כוש. אבל טעה (p. 5b₁₇): "לכל גלות הָרָה

ילשלו גליות גלו ישראל, אחת לפנים מנהר סנבסיון, ואחת לדפני של
אנטוכיא ואחת שירד עליהם הענן וכיסה אותם... וכשהן חוזרין הן חוזרין
משלו גליות. מה שעמא: לאמר לאסורים צאו – אלו שגלו לפנים מנהר
סנבסיון⁽²²⁾, לאשר בחשך הגלו – אילו שירד עליהן הענן וכיסה אותם; על
דרכים ירעו ובכל שפיים מרעיהם – אילו שגלו לדפנא של אנטוכיא.

וכן יש לצייין פסקתא ר' ל"א (קמ"ז, ע"א):

יואילו שלש גליות אינן באות לבד, אלא כל מקום שיש ישראל מתכנסים
ובאים... אילו שנתונים במקומות הרחוקים באספמיא.

וכן ע"ב במד"ר ט"ז, ס"י כ"ה (ע"א ע"ב):

יהגליות באים... והשבטים שהם נתונים לפנים מן סנבסיון ושלפנים מן
הרי חשך הם מתכנסין ובאין לירושלים,

ואח"כ לקרא את דברי הפייטן:

וכנס גלות אנטוכיה (5b₂₇)

מהרה יעלו בצביון / גלות נהר סנבסיון (6a₂₀)

נא העלה ממורד / גלות ספרד (= אספמיא) (6a₁₄)

פרוק והביא במשך / גלות הרי חושך (6a₂₃)

ואולי אף לדברי הפיוט (6a₁): "ותביא גלות (רומו) [רומי] יש יסוד

באחד המדרשים; ועכ"פ ברור, שאת שאר הגליות הכיר הקלירי לא ממצב
הדברים שבימיו, אלא מתוך דברי בעלי האגדה. שהם על כף פנים התכוונו
לגליות שונות שבימיהם, אבל הדברים נעשו לפייטנים למקור, והשמות לשמות
סקריוטיפיים – ולא יותר⁽²³⁾.

*

(כן בכ"י) בצינו על בראשי י"ד, י' (בסימן ז), כי לפי האמת התכוון הפייטן לירמי' ל"א ז':
ב... ה' ה' ויולדת יחוד קהל גדול ישונו הנה ו' הרה" כנוי לכנסת ישראל שכנולה, וכן אין
לקרא סט, שורות 23/24... חמודו גלות עדי מר', אלא חמוצי גלות ערי ק' י.

(22) ואין לצייין כלל את מנהרין ס"ה, ע"ב.

(23) בכלל: כדאי, שהמוציאים לאור את כתבי הגזירה יהיו נוהרים יותר ולא ידפיסו

מן הבא ביום מנחה, ויורשה לי להביא מה דבריו של זקן חוקרנו הוא רא"ח (עמנואל) לע"ף
במכתבו אלי מיום א' לטי' שופטים תרצ"ו, האמת אתך, כי כבר גולדציהר ז"ל גזר אומר,
שלא כל מה שנחאבק בעקרי הספרים ראוי לאור הדפוס, וזה כמה שנים כתבתי לידידי [פכ"פ]
בהדפיסו דברים מיותרים בהוצאה: הוצאת המדעים דברים מיותרים, הוא צופה ואינו יודע סתרינו.
בנוגע לגולדציהר, אוכל גם אני להעיר, שפעם אחת כששהיחתי בביתו, דבר בכעס על אודות הדפסת
כתביו אחד בלי ערך מיוחד באחד הירחונים והזכיר את דברי רב חסדא (שבת ק"ט, ע"ב):
"היכא דעייל ירקא, ליעול בשרא וכווריי", כלומר במקום הדפסת דברים של מה"בכך, ידפיסו
דברים בעלי ערך (שהרי הוצאת הדפוס שוות!). ואם אין דבר טוב להדפיס, הרי הגזירה יפה מההדפסה.

ועוד דברים אחרים לפיטי יניי, שהופיעו בהוצאה היפה של זולאי (הוצ' שוקן, תרמ"ץ) לפני זמן לא רב.
בעמ' ק"ג שורה כ"ה אנו קוראים:

זה מרוב אהבה אשר אהבתנו ומעוצם חבה אשר חיבתנו חוסן מלכות יקר
וכיוון המיוקר ממנו כל עקר לא נעקר

וכבר עמד זולאי על החרוים האלה (מחקרי יניי, עמ' רס"ה) בכתבו:
"מהו אותו 'חוסן מלכות יקר' שלא נעקר עדיין לגמרי בזמנו של יניי?
המרמז הוא למשרת הנשיאות בא"י או לראשי גולה שבבבל, או לענין אחר?
שוב אין דרך אחרת, אלא למצוא את המקור המדרשי לדברי הפייטן,
והוא כאותה הברייתא הידועה בב' סנהדרין ה', ע"א 24): 'לא יסור שבט
מיהודה — אלו ראשי גלויות שבבבל שרודין את ישראל בשבט, ומחוקק מבין
רגליו — אלו בני בניו של הלל שמלמדן תורה ברבים', בימי יניי היו אמנם
ראשי גלויות בבבל; אם גם מבני בניו של הלל היו בא"י — זאת היא שאלה
גדולה, כי הנשיאות בטלה עוד בתחלת המאה החמישית, אבל יכול להיות
שיניי התכוון למדרש האי"י שבב"ר צ"ח (צ"ט), 1259:

"לא יסור שבט מיהודה — זו סנהדרין שהיא מכה ורודה, ומחוקק וכו' —
אלו שני סופרי הדיינים שהם עומדים לפניהם אחד מימין ואחד משמאל", וא"כ
"חוסן... יקר" הוא שהסנהדרין עדיין תוכל לשלוט לפחות בנוגע לעונשי מלכות.

*

כונתי בכל דברי אלה, שנכתבו לפני זמן מה, לדעתו של מ. גוסמן²⁵,
המעיר עוד על עובדה חשובה, "כי אצל יניי לא למודי האגדה וההלכה
עומדים במרכז ההתענינות, אלא הצעת המקרא כפי ביאורו בבית מדרש
של זמנו...; כמה פעמים... באה שורה של מקראות בהשמטת המדרשות
השייכים להם, והוא מוכיח עפ"י הפיוט ל"צא מן התיבה" שכל אותם הפסוקים,
שמביאם יניי, נדרשים בב"ר לאותה הפרשה במדרשים אחרים — ומכאן
חושב הוא לקבע את זמנו של הפייטן: הוא זמן יוסטיניאנוס (333) שגזר שלא
לבאר את כתבי הקדש על פי דרכי היהודים, עיי"ש.

אם מסכמים אנו את תוצאות המחקר הקטן הזה, הרי עלינו לומר,
שבדרך כלל אין להשתמש ברמזי הפייטנים הקדמונים לצרכי מחקרים
היסטוריים²⁶, אלא קודם כל יש לגלות את היסוד המדרשי שבדבריהם, ומכל

24) השוה גם ב"ר, צ"ו (שיטה חרשה), 1219.

25) לשכת הספרים: המוקר הרצ"ט, ע"י 3 ואילך.

26) מובן, שגם אני מסכים לזולאי, מחקרי יניי, סבטקע 3, עמ' רט"ט יש רמזים

שכן, שאין לקבוע את ימי הפייטן על פי הרמזים ההם ואף בקשר עם ידיעות ידועות ממקום אחר, כי הרמזים הם כלליים יותר מדאי והפייטן בפיוטו לא בן דורו הוא, אלא הוא חי בעולםם של בעלי האגדה, שקדמו לו מאות שנים אחדות²⁷).

לפולחן הנוצרי שבימי הפייטן, אלא שגם פה יש צורך בזהירות רבה, מפני שהפייטן כותב את דבריו על פי סדר הא"ב, ועל ידי כך כבר מושפע הוא בבחירת המלים; ושנית, מפני שהתיאורים שאולים ברובם מן המקרא. כמו כן בודאי נכון שבקטע 6, עמ' רע"א ("ומשולת חזיר מכרסמת בנו / אוכלת כוחינו ומדקת עמלינו / רופסת עלינו ורומסת גבולינו") יש רמז ל"שלטון ביצנץ", אבל גם פה העיקר היסוד המדרשי, ואין פה רמז דווקא לימי הפייטן עצמו.

(27) מטעמים אלה — אף שלא הבעתים בפרוטרוט — כתבתי את דברי בספרי "חולדות הישוב", עמ' 60: "... אשר הד קולם אולי נשמע גם מאיזה פיוטים"; וכן ב"ידיעות ד", עמ' 77-78: "... אי-אפשר להוציא דבר ברור על זמנו ועל מצב עמנו בארץ באותם הימים", ואח"כ פעמים "אולי"; "אבל... אין לשפוט על פי רמזים קלים כאלה כלל וכלל".

וע' כעת לי ברמן (חזנות ינאי, סיני ב', תרצ"ט, עמ' רמ"ד-רמ"ה) על זמנו של ינאי, שגם הוא משתמש ברמזים קלים מאוד ולבסוף גם הוא בא לידי מסקנה: "אבל כ"ז אינו יסוד מספיק לקבוע את זמנו של הפייטן וכו' עיי"ש.

מובן מאליו, שאם נכתב פיוט לשם מאורע מיוחד (ויש כאלה), הרי בודאי ובודאי יש להשתמש בו (כמו שנכתב פיוט על הרעש הגדול שהיה בטבריה ובשאר חלקי הארץ (ידיעות מכון שוקן ח"ג, עמ' קנ"ג ואילך), והוא כפי הנראה אותו הרעש שהיה בשנת 1033 ושהוא ידוע גם מאחד ממכתבי הגניזה (ע' שם בדברי זולאי, עמ' קנ"ד).

ענין אחר הוא הפיוטים על המשמרות. בהם אין תיאור של מצב המשמרות בימי הפייטנים (חדוותא וקליר ור' פינחס), אלא שמוש במקור קדום על המשמרות ומקומותיהם, שהזכירו אותם בבתי הכנסיות בא"י (ואולי גם במצרים) עד ימי הצלבנים. על הענין הזה כתבתי באזרונה ב"ספר הישוב" ח"א (תוספת ג'), עמ' 162-165 בהשתמשות בפיוטים החדשים שהו"ל זולאי: ידיעות — שוקן ה', מעמ' קכ"א — קמ"ו.